

І. М. Ситар
 Національна академія внутрішніх справ,
 канд. юрид. наук, доц.,
 докторант кафедри теорії держави і права

АКУЛЬТУРАЦІЯ У ПРАВІ (ТЕОРЕТИЧНІ, КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ)

© Ситар І. М., 2014

Розглянуто проблему правової акультурації у загальнотеоретичному аспекті, соціальна зумовленість, вказано на сутнісні характеристики та види цього процесу. Особливо акцентується на позитивних і негативних моментах правової акультурації як процесу взаємодії правових культур і правових систем. Окреслено антропологічний підхід до визначення сутнісних характеристик акультурації. Вказано на взаємозв'язок правової акультурації з філософською, соціальною та культурною антропологією. Правову акультурацію визнано як правову інтерференцію, добровільний процес соціокультурної взаємодії, де правові системи виступають в ролі “донора” і “реципієнта”, в результаті чого відбуваються якісні зміни в обох правових системах.

Підкреслено, що права акультурація – це довготривалий, синергетичний та об'єктивний процес правової взаємодії соціокультурних систем.

Ключові слова: акультурація у праві, діалоговість, правові цінності, культура, рецепція, антропологія.

І. М. Ситар

АКУЛЬТУРАЦИЯ В ПРАВЕ (ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ И АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)

Рассматривается проблема правовой аккультурации в общетеоретическом аспекте, ее социальная обусловленность; указываются существенные характеристики и виды данного процесса. Акцентируется внимание на позитивных и негативных элементах правовой аккультурации как процесса взаимодействия правовых культур и правовых систем. Очерчен антропологический подход к определению существенных характеристик аккультурации. Подчеркнута взаимосвязь правовой аккультурации с философской, социальной, культурной антропологией. Правовая аккультурация определена как правовая интерференция, добровольный процесс социокультурного взаимодействия, где правовые системы выступают в роли “донора” и “реципиента”, в результате чего происходят качественные изменения в обеих правовых системах.

Также определено, что правовая аккультурация – это длительный, синергетический и объективный процесс правового взаимодействия социокультурных систем.

Ключевые слова: аккультурация в праве, диалоговость, правовые ценности, культура, рецепция, антропологія.

I. M. Sytar

ACCULTURATION IN LAW (THEORETICAL, CULTURAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS)

Rising problem of legal acculturation in general theoretical perspective, highlights the essential characteristics, specifying the types of the process and social conditioning. Particular attention is paid to the advantages and disadvantages of legal acculturation as a process of

interaction between legal cultures and legal systems. Attention is focused on the anthropological approach to the process of acculturation, because with this approach we can determine the essential characteristics of the phenomenon. Specified legal acculturation interaction with the cultural, philosophical, and social anthropology. Special attention is drawn to the fact that the legal acculturation – it is legal interference, the so-called voluntary process of socio-cultural interaction, where the legal system act as a donor and as a recipient, resulting in qualitative changes occur in both jurisdictions.

Also determined that the legal acculturation – a long-term, synergistic and objective process of social and cultural interaction between legal systems.

Key words: acculturation in the right dialogic culture, human values, tradition, reception, legal anthropology, philosophical, cultural, social anthropology.

Постановка проблеми. Процеси демократизації українського суспільства, побудови правової держави і громадянського суспільства передбачають взаємодію національної правової системи та західної традиції права, зокрема запозичення правових цінностей. Таке запозичення відбувається шляхом правової акультурації, проаналізувати яку доцільно, з огляду на синергетичну правову взаємодію соціокультурних систем.

Стан дослідження. Проблему правової акультурації, її загальнотеоретичні та філософські аспекти розглядають такі учені, як: А. І. Ковлер, Л. В. Сокольська, Р. Леже, Ю. М. Оборотов, Г. Дж. Берман, Н. Рулан, В. І. Лафітський, С. В. Ткаченко, Л. А. Луць, О. В. Кресін, К. Осакве. Однак недостатньо дослідженими залишаються питання культурологічного та антропологічного впливу у процесі правової акультурації.

Виклад основних положень. Поняття акультурації було введено в обіг у 1936 році американськими антропологами (Р. Редфілдом, М. Херсковіцем, Р. Лінтоном) спочатку для характеристики контактів між різними культурами, а потім для вивчення тих культурних змін, які були викликані взаємодією двох чи більше автономних культур. Соціальні і культурні антропологи, не приймаючи концепції замкнених культур і цивілізацій, досліджували ці процеси взаємодії, особливу увагу приділяючи обміну ідеями у різних сферах розвитку [7, с. 61].

Акультурація орієнтована на діалоговість культур, обмін думками, ідеями, культурними досягненнями, на запозичення, рецептування тощо. Будь-яке суспільство у процесі своєї життєдіяльності орієнтоване на співпрацю між суб'єктами, соціумами, державами тощо.

Ж. Карбоньє, французький соціолог, акультурацію розуміє як діалог правових культур, будь-яке переміщення однієї культури в іншу. Її суть полягає у тому, що одна правова культура може бути “прищеплена” до іншої [5].

Вітчизняний дослідник Ю. М. Оборотов зазначає, що під правовою акультурацією необхідно розуміти засвоєння і використання правових цінностей, норм, інститутів, процедур, рішень, форм і видів діяльності інших правових культур, правових систем, правових сімей. Оскільки сучасний світ не може існувати в умовах замкненості правових культур, відбувається свого роду циркуляція у суспільній свідомості різноманітних ідей, світоглядних і ціннісних установок, розповсюджених через систему освіти і виховання. Правова акультурація може здійснюватися також владою за допомогою законодавчих змін або судової практики.

Дослідник вирізняє такі види правової акультурації, як: 1) владну; 2) договірну; 3) доктринальну.

Також акультурація може бути позитивною та негативною. Позитивна окультуризація характеризується схваленням того чи іншого правового інституту, негативна пов'язана з виродженням правового інституту чи відмовою від його використання [8, с. 33].

У праці “Традиції і новації у правовому розвитку” Ю. М. Оборотов зазначає, що нова епоха, яка називається постмодерном, змушує поглянути в ситуацію нестабільності правової сфери людського буття, диференційовано підходити до правового спадку. “Оцінка західної традиції права

як традиції переживає ґрунтовну кризу, оскільки розуміння західної традиції завжди ототожнювалося з правами людини, і це був синонім права, – пише він” [4, с. 4]. На нашу думку, сьогодні існують певні розбіжності у розумінні фізичних (соматичних) прав людини. Національна (українська) правова традиція, основу якої становить християнський світогляд, не підтримує західну концепцію права у цьому аспекті.

Учений зазначає, що із діалогу правових культур випливає, що самотність є невід’ємною властивістю національної правової культури, визначеним моментом її існування. Нарощення взаємодії правових культур максимально розширює простір правової культури, вимагає від кожної правової культури стійкості щодо інших правових культур і здатність до освоєння інновацій [9, с. 103].

Сучасний розвиток суспільства вимагає обережності в процесі запозичення досягнень інших правових культур (зокрема, правової культури Західної Європи). Позитивними у західній традиції права, як зазначає Крістофер Осаке, можна вважати: адаптоване римське право, канонічне право; високий рівень правової культури, що ґрунтується на принципах легізму і пуританства; дотримання установок правової держави, що виникли під впливом філософії природного права.

Доцільно зазначити, що західна філософська думка сформувалася на основі давньогрецької філософії, а правова культура – завдяки римській юриспруденції. Відтак у Європі сформувався природно-правовий тип праворозуміння, який у своєму розвитку неодноразово відроджувався і трансформовався, з огляду на нові потреби соціальної практики. Методологічне підґрунтя концепції природних прав людини становить гуманістична людиноцентристська орієнтація на розуміння права як форми індивідуальної свободи людини у суспільному житті, на феномен загального блага. Також на формування західної традиції права вплинуло християнство, зокрема ідеї милосердя, рівності, справедливості [6, с. 4].

Поєднання античної і християнської традицій привело до еkleктичної єдності у межах природно-правової доктрини правового принципу формальної рівності і моральної ідеї милосердя і любові.

У межах правової акультурації можна говорити про позитивні й негативні аспекти рецепції західних конструкцій. Підтримуючи позицію С. В. Ткаченка стосовно Росії, його положення вважаємо прийнятними і щодо України. До негативних він зараховує:

- масове запозичення англійської юридичної термінології (особливо у нових для України галузях – банківській, біржовій, акціонерному законодавстві тощо);
- некритичне запозичення правових інститутів без врахування допоміжної інфраструктури; поспішне і недостатньо продумане реформування цілих галузей і сфер законодавства на західний манер [11].

Позитивними аспектами вважають:

- встановлення єдиних правил гри в загальному економічному, політичному та інформаційному просторі (без цього ринок і економіка працювати не будуть);
- орієнтація на західні стандарти свободи, демократії і прав людини, які сьогоднішні значно вищі, ніж економічні можливості і рівень культури національної правової системи;
- засвоєння західних технологій юридичної діяльності (пошук інформації, робота з клієнтом, підготовка до слухання у суді, організація діяльності колективу юристів тощо) [11].

Актуальність досліджень у сфері правової акультурації підтверджується тим, що на межі ХХ і ХХІ ст. проблеми рецепції права стали важливими для окремих держав і для світового співтовариства загалом. Це пояснюється масштабами і характером сучасної правової експансії. Розвиток тієї чи іншої правової системи дає поштовх до акультурації рецепції, яка повинна здійснюватися на добровільних засадах і відповідати соціокультурній природі країн-реципієнтів.

Гарольд Дж. Берман у праці “Віра і закон: примирення права і релігії” зазначає, що глибока криза західної традиції права відбувається на основі відходу від норм християнства, християнської віри і етики. На думку автора, східні традиції (індуське, іудейське, християнське) та російське (себто православне. – *І.С.*) такої кризи не відчувають [3, с. 13–14].

Дослідник наголошує на співпраці церкви і держави, духовного і світського, віри і закону, релігії і права, що, на його думку, є основою будь-якої держави. Відтак “єпархія” активніше впливає на суспільство, ніж найжорсткіша диктатура (це було вихідною точкою дослідника).

Західне право сьогодні стає все прагматичнішим і політичнішим. Ніхто вже не думає, що корені закону – у моральній основі Всесвіту, що спасіння світу може здійснюватись через прогрес права, де фактично філософія права зникає з філософії [4, с. 13]. Акультурація у будь-якому аспекті чи формі буде корисна, тільки якщо вона відповідає законам Всесвіту, моральній фізиці, природному праву, онтології людини. Тому будь-які реформи у національній правовій системі будуть приречені на провал, якщо вони не відповідають моралі суспільства.

У кожному суспільстві існують особливі інституціональні і духовні структури, які по-різному реагують на модернізацію; при цьому використовуються принципи, структури і символи, що склалися у результаті довголітнього розвитку [4].

Акультурація як процес запозичення правових ідей ґрунтується на феномені “здорового глузду”, який визначає внутрішній духовно-інтелектуальний зміст чи призначення явища. Поняття здорового глузду визначає пошук людиною суті речей, подій, явищ у контексті природної, натуральної потреби. У різних народів здоровий глузд розуміють по-різному: у французів – це добрий, хороший задум з моральним відтінком, у англійців – загальнолюдський сенс. Здоровий глузд визначається і закріплюється не тільки людським розумом, а й людською душею [2, с. 7].

Здоровий глузд надлишково моралізований і дидактичний, як правило, доволі категоричний і нерідко імперативний, але головне в здоровому глузді, – що він просякнутий вірою, оптимізмом і повагою до усього задуманого, реального, істинного [2, с. 7]. Сутність здорового глузду полягає у тому, що він ґрунтується на інтуїції і моралі, а в поведінковій сфері відповідає основним законам Всесвіту, релігійним нормам.

Тому акультураційні процеси передбачають запозичення норм тих чи інших правових систем на основі здорового глузду, тобто на підставі певних критеріїв оцінки, зокрема, розумності, істинності, моральності.

Як зазначає сучасний дослідник порівняльного правознавства Крістофер Осаке, нові підходи до акультурації, до порівняння правових систем вимагають дослідження не тільки правових документів, а й Священного Писання, а також пам'яток літературної і народної творчості. Основу таких досліджень становлять два положення: по-перше, між правом і релігією завжди існує спорідненість; між ними і зараз є багато спільного. Право і релігія об'єднані спільністю духовних цінностей, тож основоположним джерелом будь-якого права необхідно вважати релігійні цінності, які, своєю чергою, відображені у Святому Письмі (прихильником цього розуміння є Гарольд Берман). По-друге, поряд з релігією важливим джерелом будь-якого національного права є народний дух, вимоги (потреби) простого народу. Будь-яке національне право є дзеркальним відображенням народного духу даної країни [10, с. 145].

Детальніше цю проблему розглядає російський компаративіст Володимир Лафітський у своїх працях “Воскресіння права” і “Порівняльне правознавство в образах права”. Він обґрунтовує ідею воскресіння права, його формування з релігійних (етичних) начал. У першій праці йдеться про релігійно-етичне підґрунтя в актах важливих законодавчих актів древності. У другій автор прослідковує еволюцію християнської традиції права в нарисах про правові і суспільно-політичні погляди великих мислителів і письменників минулого [1]. У першій книзі “Дні творення” розкрито значення релігійних етико-правових учень у становленні права. Друга частина “В світі розп'ятого Христа” досліджує розвиток ідей християнського права у літературному спадку минулого. Третя книга описує правові начала Біблії в контексті завдань, що ставляться перед сучасним правом.

Відтак для з'ясування культурно-антропологічних аспектів та передумов акультураційних процесів указані дослідження є надзвичайно цікавими. Для аналізу акультураційних процесів важливим є антропологічний підхід у всіх вимірах, оскільки антропологія – наука про людину, її походження і розвиток як соціальної істоти (в її природних і культурних та правових проявах, характеристиках; у різних формах життя людей від древності до наших днів). У предметну сферу юридичної антропології входять правові системи і загалом весь комплекс правових явищ (усі правові форми у широкому сенсі цього слова – правові норми, відносини, ідеї і уявлення, інститути, процедури, способи регуляції поведінки, що існують у різних суспільствах) [10, с. 1]. В процесі акультурації вивчаються також такі науки, як соціальна антропологія, етнологія, соціологія,

культурологія, історія, філософія, особливо історія філософії. Тому береться до уваги увесь спектр соціальної дійсності, що охоплює звичаї, традиції, моральні переживання суспільства, ментальні особливості тощо.

У такому аспекті юридична антропологія наділена значним евристичним потенціалом, оскільки розширяє межі дослідження і вказує на нові закономірності у процесі дослідження державно-правових явищ на порівняльно-правовій основі.

Як вказує Норбер Рулан у праці “Юридична антропологія”, дослідження з правової антропології розкриває справжню цінність різноманітних образів права, унікальних певних правових цінностей, специфіку правового менталітету кожного народу. Багато традиційних держав не тільки виробили у правовій сфері оригінальні концепції, але переважно використовували те, що сьогодні вважається власним винаходом: закон, суд, покарання, контракт, сім’я на основі союзу подружжя [10, с. 297–298]. Тому запозичення конструкцій передбачає діалоговість правових культур.

Культурна антропологія вивчає людину як істоту одночасно біологічну і соціальну, яка живе у створеному нею середовищі. Основним предметом вивчення культурної антропології є культура, що втілена у словах, ідеях, свідомості, світосприйнятті, самотності, що проявляються у звичаях і традиціях окремих народів [1, с. 16–20].

Будь-який соціум характеризується власною культурою, що відповідає його ментальним особливостям побудові, моральному укладу, свідомості людини. Тому будь-які запозичення у контексті акультурації насамперед повинні відображати інтереси народу-реципієнта.

Культурна антропологія вивчає сучасне суспільство у синхронному (до уваги беруться локалізовані об’єкти у даний момент) та діахронному (розвиток явища в історичному аспекті) аспектах. Діалог культур відбувається лише тоді, коли взаємодія культур відображає подібність, природність, онтологічність обох (або більше).

Філософська антропологія – наука про сутність і зміст онтологічного буття людини як частини природи, Всесвіту. “Світ першопочатково розумний, він був створений Богом. Найвищий сенс діяльності і мета науки полягають у тому, щоб відгадати задум Творця, і це, з точки зору класиків науки, не суперечить природній еволюції Всесвіту” [12, с. 11]. Тому акультурація шляхом діалогу правових культур відбувається у межах законів Всесвіту.

Філософсько-антропологічний підхід до з’ясування змісту таких категорій, як благо, шкода, користь, сенс життя, добро, зло, істина, брехня, краса, “безобразіє”, свобода, не-свобода, любов, ненависть, підпорядкування, воля, творчість тощо, визначає людські цінності, на основі яких формуються соціальні, правові конструкції та інститути. Процес запозичення таких конструкцій у будь-якому разі ґрунтується на прийнятті екзистенційно і духовно важливих положень.

Визнання духовного, вищого рівня буття людини підтверджує, що людина – це не просто істота, яка мислить і діє, а має насамперед ціннісні орієнтири. Людина рефлексує свою причетність до світу універсальних цінностей через буття [12, с. 19]. Тому сутнісні моменти буття відображаються в процесі запозичення певних, зокрема правових, модусів поведінки, які, своєю чергою, визначають напрям акультураційних процесів.

Дослідження у сфері соціальної антропології засвідчили необхідність переходу від соціоцентризму до людиноцентризму (демократизація політичного життя, лібералізація економіки, боротьба з утвердженням прав і свобод людини тощо) [12, с. 12–13]. Безумовно, таке зміщення акцентів теж знайшло своє відображення, скажімо, навіть у запозиченні певних правових інститутів (до прикладу, омбудсмена).

Висновок. Отже, вивчення процесів акультурації у праві вимагає застосування культурологічних та антропологічних підходів. Безперечно, що акультурація повинна насамперед

ґрунтуватися на діалозі між правом та релігією. Це, на нашу думку, найвдаліше відповідатиме релігійним устремлінням соціуму.

1. Арутюнов С. А. *Культурная антропология* / С. А. Арутюнов, С. И. Рыжакова. – М.: Изд-во “Весь мир”, 2004. – 216 с. – (Серия “Аудитория”). 2. Афанасьева А. П. *Мудрость или нравственность. Философия здравого смысла: исследовательское размышление.* – 2-е изд., исп. и доп. / А. П. Афанасьева. – М.: ООО “ТИД Русское слово-РС”, 2008. – 528 с. 3. Берман Дж. Гарольд. *Вера и закон: примирение права и религии; пер. с англ.* / Берман Дж. Гарольд. – М.: Московская школа политических исследований, 2008. – 464 с. 4. Берман Г. Дж. *Западная традиция права: эпоха формирования.* – 2-е изд. / Г. Дж. Берман; пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 624 с. 5. Карбонье Ж. *Юридическая социология* / Ж. Карбонье. – М.: Прогресс, 1986. 6. Лапаева В. В. *Российская философия права в контексте западной философско-правовой традиции* / В. В. Лапаева // *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения.* – 2011. – № 1. – С. 4–12. 7. *Новая философская энциклопедия: в 4 т.* / Ин-т философии РАН; Нац. общ.-науч. фонд; Науч.-ред. совет: предс. В. С. Степин, зам. предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М.: Мысль, 2010. – Т. I. – 744 с. 8. Оборотов Ю. М. *Теорія держави і права (прагматичний курс): екзаменаційний довідник* / Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2004. – 184 с. 9. Оборотов Ю. М. *Традиції та новації у правовому розвитку: монографія* / Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2006. – 160 с. 10. Рулан Н. *Юридическая антропология: учеб. для вузов* / Н. Рулан; пер. с фр.; отв. ред. В. С. Нерсесянц. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – 310 с. 11. Ткаченко С. В. *Рецепция права в переходной период развития России* / С. В. Ткаченко. – М.: Юрлит-информ, 2011. – 224 с. 12. *Философия и антропология. Человек многомерный: учеб. пособ. для студ. вузов* / под ред. С. А. Лебедева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 351 с. – (Серия “Cogito ergo sum”).